

BRANDBERGEN

Kulturhistorisk områdesbeskrivning och särskilt värdefulla kulturmiljöer

Kulturmiljöinventering
Brandbergen

© WSP kulturmiljögruppen i Stockholm och Haninge kommun, 2019

Kulturmiljöinventeringen av Brandbergen har utförts under våren 2019 av Moa Andersson och Emil Bergstén, bebyggelseantikvarier vid WSP, på uppdrag av Haninge kommun.

Omslag: Brandbergen
Foto: Moa Andersson, WSP

Dokumentet uppdaterades senast oktober 2020

Innehåll

Inledning

Brandbergens kulturmiljökaraktär	4
Översiktlig beskrivning och historik	6
Motiv till bevarande & gällande lagskydd	12
Att främja Brandbergens kulturmiljö.....	16
Generella förhållningssätt	17
Planstrukturen	20
Grönstrukturen	24
Arkitekturen	26
Källor	30

Brandbergens kulturmiljökaraktär

Brandbergen med sin flerbostadshusbebyggelse ligger på en höjd öster om Handen och väg 73. Brandbergen är en tydligt avgränsad stadsdel som planerades på 1970-talet, ett resultat av miljonprogrammets omfattande bostadsbyggande. Området är en komplett stadsdel bestående av flerbostadshus, förskole- och skolverksamhet, centrumanläggning, idrottsplats och parkmiljö. Bebyggelsens placering skapar tydligt avgränsade rumsbildningar och centralt i området löper det större sammanhängande parkområdet med både anlagd parkmiljö och naturområden med barrträd och hållmarker. Parkmiljöerna är tydliga med en utpräglad landskapsarkitektur, karaktäristisk för tidens ideal. Bebyggelsen i Brandbergen är placerad så att det bildas en tydlig insida och en utsida, där entréerna mot insidan är välkomnande i den mindre intima parkrummen. Insidan är tydligt planerad och gestaltad för att människor ska trivas och umgås, avskild från trafiken där barnen kan leka fritt. Trafik är lokaliserad till områdets utsida. Områdets utsida har en mer anonym gestaltning, och det är hit bilvägar, garage och parkeringar är placerade. Åt detta håll är även entréerna mer anonymt utformade. I anslutning till varje kvarter finns en förskola och i norra delen av området ligger centrumanläggning med service och Brandbergsskolan.

Hela området karaktäriseras av en tydlig trafikseparering och en matarring/ringled går runt hela området bestående av Brandbergsleden, Söderbyleden och Klockarleden var på inmatningsgator leder in till området.

Bebyggelsen genomgick en omfattande fasadändring mellan åren 1986-92, där den tidigare strama och upprepande arkitekturen, mjukades upp genom trappstegsgavlar, nya fasadetaljer och byte av kulör mot varmare toner.

Brandbergen representerar en tydligt avgränsad tidskontext som kan berätta om en annan tids stadsplaneideal under rekordårens bostadsbyggande under 1960 och 70-talet. Där Brandbergen särskilt väl kan illustrera idén om byggnader i park. Vidare berättar bebyggelsen om tiden under 1980-talets motreaktion och kritik mot miljonprogramsbebyggelsen och de stora omvandlingsprojekt som vidtoges för att stärka de områden från miljonprogrammets tid som fått dåligt rykte.

Värdebärande uttryck och egenskaper för Brandbergen är framför allt områdets plan- och grönstruktur. Där områdets tydliga funktionsdelning med trafikseparering, den omsorgsfullt planerade parkmiljön, centrumanläggningens funktion är viktiga uttryck i miljön.

Brandbergen. Vy mot sydväst med de höga lamellhusen som ansluter mot den centrala parken. Foto Moa Andersson WSP

Tydlig trafikseparering med matarring och inmatningsgator. Karta & foto Moa Andersson WSP

Byggnader i park, med byggnader som är rytmiskt placerade i en upprepande arkitektur. Karta & foto Moa Andersson WSP

Mindre gårdar och den centrala parken som kopplar mot större angränsade grönområden. Karta & foto Moa Andersson WSP

Brandbergen. Fotograf Leif Ekstam, Haninge hembygdsförening

Översiktlig beskrivning och historik

Innan Brandbergen planerades och uppfördes bestod området av ett större skogs- och hållmarksområde. I juli år 1947 utbröt en omfattande skogsbrand i området och branden gav sedan platsen dess namn, Brandbergen. År 1969 köper dåvarande Österhaninge kommun upp marken och därefter började Brandbergens bostadsområde planeras och växa fram.

Området kring Brandbergen har länge varit präglad av en agrar struktur med skogs- och jordbruk knutna till ett antal torp och gårdar, belägna på Söderby gårds ägor. Vid början av 1900-talet dras järnvägen mellan Stockholm och Nynäshamn och i dåvarande Österhaninge kom en station att placeras vid den sedan länge etablerade kommunikationsknutpunkten vid Handen. Här möttes vägarna från Stockholm, Dalarö och Ösmo. Kring stationen växte successivt ett järnvägssamhälle fram, delvis på mark som tidigare tillhört Söderby gård, vars mark började styckas av år 1919. År 1934 fick Handen status som centralort i dåvarande Österhaninge kommun i samband med att det nya kommunalhuset invigdes. Stationssamhället växte och behovet av nya bostäder ökade och de första hyreshusen började uppföras mot slutet av 1940-talets. Planeringen av det nya Handen från slutet av 1940-talet återspeglar tidens

ideér och stadsplaneideal. Där man fokuserade på att uppföra satellitstäder utefter kommunikationsleder vilket är en grund till den självförsörjande ABC-staden.

Från 1950-talet och under de nästkommande decennierna ökade bebyggelsen och befolkningen kraftigt i Haninge. Detta sammanfaller med tidens stora satsning av en nationell storskalig bostadspolitik och utvecklingen av stadsbyggnadsidéerna i Sverige och Världen. De nya stadsdelarna planerades med människan i fokus, bra bostäder, god service och enkel tillgång till rekreation, motion och kultur. I de nya stadsdelarna ville man skapa gemenskap och hemkänsla. Detta var en tid med ökad bilism och personbilen blev allt vanligare. Detta ledde med tiden till en ohållbar trafiksituation och trafikplaneringen blev en självklar del av det nya stadsplaneringen av de nya stadsdelarna. Precis som så många andra kommuner i Sverige anammade Haninge (Österhaninge) 1965 års rikspolitiska beslut om miljonprogrammet - att bygga en miljon bostäder på 10 år. Mellan åren 1968 och 1980 ökade befolkningen i Haninge från drygt 38 500 till 58 500 personer, varav befolkningen kring Handeln ökade från drygt 12 000 till 30 000 personer.

Brandbergens bostadsbebyggelse växte fram mellan åren

Brandbergen centrum. Fotograf Okänd, Haninge Hembygdsjulle

1969 och 1976 på mark som kommunen köpte upp av Söderby gård. Marken bestod då av ett kuperat skogsparti med Väg 73 och Handeln i väster. Området ritades av arkitekterna Gustaf Lettström och Günter von Lienen från Letterströms arkitektkontor AB och parkmiljöerna ritades av landskapsarkitekten Pär Söderblom vid Söderblom & Palm. Stadsdelen Brandbergen var ett av de bostadsområden som planerades i Österhaninge för att trygga bostadsförsörjningen mellan åren 1968 till 1975.

Målet var att skapa en stadsdel med god service i en trivsam ytttermiljö och stor vikt lades vid utrymme och bekvämligheter för närservice, såsom butiker, skolor, förskolor, fritids- och kulturverksamhet och äldreboende. Med tidens bostadspolitik och byggnadsideal ville man skapa en koncentrerad och stadsmässig stadsdel med stenstadens intensiva liv och rörelse samt korta och bekväma gånggator.

Tillgängligheten inom områdets ytttermiljö var en viktig aspekt i planeringen, där huvudtanken var att möjliggöra för pensionärer att bo kvar i Brandbergen. Principerna för planeringen av området var den så kallade utifrån matningen, där bebyggelsen omges av en matarring. De högre skivhusen är placerad som en skärm mot matarringen och innanför placerades lägre lamellhus kring mindre gårdar. Genom hela området sträcker sig ett stort parkområde varifrån man kan uppleva området i sin helhet. Alla gårdar och friytor skulle vara fredade från trafik, där husens gatusidor/baksidor utformades mer anonymt och det är ut mot matarleden och säckgatorna som bilen får ta plats.

Parkeringar och garage ligger i ytterringen, varifrån gångvägar leder in och genom området. Samtliga hus är planerade med dubbla entréer, typiskt för tiden. Där de dubbla entréerna skulle göra det lättare och tryggare för barn att ta sig från byggnaden ut på den bilfria gårdssidan, där de tryggt kan vistas och leka skild från trafiken.

Redan under tiden för uppförandet började en debatt och kritik mot miljonprogramsbebyggelsen. Kritiken mot dessa områden bestod bland annat i arkitekturens utformning, som uppfattades som steril och storskalig. Den upprepande arkitekturen med få variationer i utformningen ansågs bidra till en minskad möjlighet att känna hemkänsla i området. Under 1980-talet fick brandbergen dåligt ryckte och sociala problem, kostnaderna för underhåll skenade och hyresintäkterna räckte inte till underhållet. Förvaltningsbolaget Formator anlätades för att stärka Brandbergens attraktivitet och genom ett utarbetat åtgärdsprogram skulle området moderniseras, individualiseras och bli mer attraktivt.

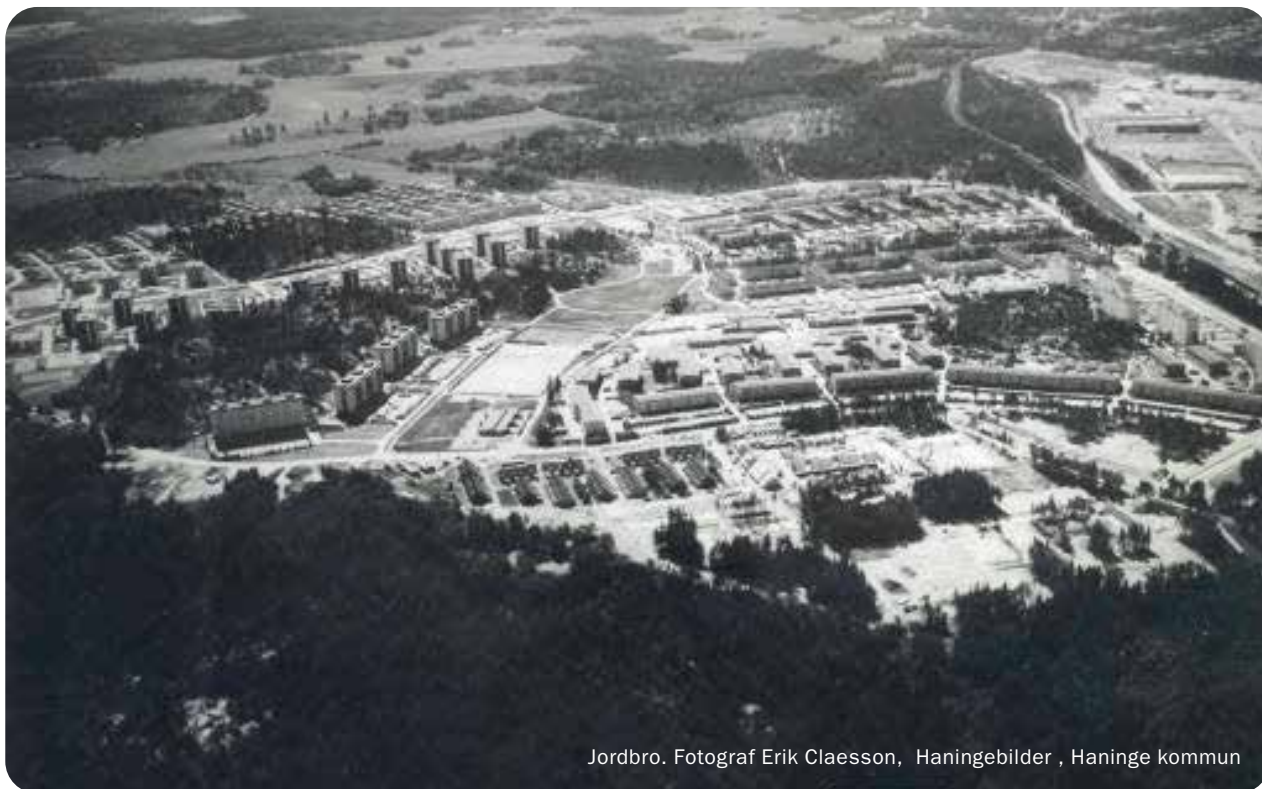
En del av åtgärdsprogrammet var att Brandbergens centrum och hyreshus fasadändrades och byggdes om mellan åren 1986 till 1992. Dels mjukades de stora skivhusens exteriör upp genom trappstegsgavlar och putsen avfärgades i varmare kulörer. Formator hade lämnat en kostnad till kommunens bostadsbolag på ca 100 miljoner kronor, men prislappen slutade på mer än tre miljarder kronor vilket nästan drev Haninge kommun i konkurs, där staten fick gå in och rädda kommunen med räddningspaket och sparåtgärder.

ETT NYTT STADSBYGGNADSIDEAL

Rekordåren

Under 1950-talet fanns stora problem med bostadsförsörjningen i Sverige. Trångboddheten var bland den högsta i Europa och bostadsstandarden bland de lägsta. Detta samtidigt som ekonomin gick på högvarv och människor flyttade in till städerna för att arbeta i industrin. Bristen på arbetskraft var oftast stor och berodde delvis på att det saknades bostäder. Efter andra världskriget skulle Sverige omvandlas till en modern välfärdsstat vilket innebar satsningar som saknade motstycke. Bostadsbristen hade inte lyckats byggas bort under 1950-talet trots att det uppfördes över en miljon bostäder från och med andra världskrigets slut fram till 1965. Bostadsbristen var ett stort faktum och missnöjet bland befolkningen växte. Opinionsen satte press på de politiska partierna som i början av 1960-talet bjöd över varandra i hur många bostäder som skulle byggas.

En typisk lägenhet för en familj på två vuxna och två barn var under 1960-talet en tvårummare med kök, under 1960-talet ändrades denna standard till tre rum och kök. Vad som kännetecknade tidens bebyggelse är den rationaliserade byggprocessen, som radikalt minskade tiden och kostnaden för att uppföra en byggnad. Rationaliseringen påbörjades under det tidiga 1950-talet, då byggprocessen fortfarande var mycket hantverksmässig. Successivt byttes skottkärran mot betonglastbilar och stegarna mot lyftkranar. Stora landvinningar i effektivt byggande vanns under perioden 1950 till 1975. Det fanns också ekonomiska aspekter, arbetskraft var en bristvara och arbetare behövdes i den stora exportindustrin. Industrialiseringen av byggprocessen möjliggjorde även produktionen av stora kvantiteterna av billiga bostäder. Slagorden var att effektivisering kunde skapa goda bostäder till rimliga priser.

Jordbro. Fotograf Erik Claesson, Haningebilder, Haninge kommun

Nynäsvägen vid viadukten över järnvägen i Västerhaninge. Bilden är tagen den 1 september 1967, näst sista dagen med vänstertrafik. Fotograf Börje Larsson, Haningebilder, Haninge kommun

Den nya staden

Under rekordåren ses en kraftig utveckling av stadsbyggnadsidéerna i Sverige och världen. De nya stadsdelarna uppfördes med människan som kollektiv i centrum, bra bostäder, god service och enkel tillgång till kultur, rekreation och motion. De svenska stadsbyggnadsprojekten under 1950-talet fick stor internationell uppmärksamhet och hyllades som innovativa.

Med inspiration från det engelska stadsbyggandet under det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet växte ett nytt stadsplaneideal fram i Sverige under 1940-talet. De nya stadsdelarna skulle planeras för att skapa gemenskap och hemkänsla. De boende skulle ha goda möjligheter till att umgås och lära känna människor i sitt närområde. I den tidiga efterkrigstiden skedde stora investeringar i bostadsbyggandet över hela landet och ett helt nytt planeringsideal präglade de nya områdena.

Under 1950-talet ökade bilismen i världen, Sverige och Haninge. Personbilarna blev vanligare hos familjerna och trafiksituationen blev i de flesta städer ohållbar. Infrastrukturen var inte uppbyggd för att bilarna skulle inta gatorna vilket resulterade i en stor andel trafikolyckor. Barn var extra utsatta och under 1950- och 60-talet växte en debatt om trafiksäkerhet, där bilen var framtiden och man förutsåg en kraftig ökning av bilar. Trafiksystemen behövde självklart anpassas till massbilismen och i nya stadsbyggnadsprojekt kunde man bygga och planera så att människor och bilar säkert skulle vara åtskilda från varandra. Genom att trafiken ledes bort från gatorna mellan husen bereddes mer plats för grönytor och lekplatser. Vanligen lades stor omsorg på landskaps-, park- och gårdsarkitekturen för att skapa den goda och moderna staden där människor skulle trivas. Motion var en samhällsangelägenhet och i rekordårens miljöer återfinns nästan alltid idrottsplatser och närhet till motionsspår i det gröna.

RENOVERINGEN SOM NÄSTAN SLUTADE I KONKURS

Formatorskandalen

Under 1980-talet växte kritiken mot de moderna miljöerna och det stora miljonprogramsprojektet. Mot slutet av decenniet påbörjades flera renoverings- och omvandlingsprojekt över hela landet. I Haninge var det bland annat Brandbergen som skulle rustas upp. Renoveringarna i Brandbergen inleddes 1986 och var omfattande, där flera byggnaders exteriörer byggdes om till det utseende de har idag. Renoveringsprojektet i Haninge beställdes av det kommunala bolaget Haningehem och uppdraget var från början skulle kosta 100 miljoner kronor för upprustning av 2000 lägenheter. Formator som fått uppdraget dolde flera kostnader som skenat och slutfakturan för renoveringarna landade på över tre miljarder, där flera av kostnaderna var mycket oklara.

Detta skedde i en tid där stora delar av världsekonomin var i turbulens, 1980-talets kraftiga ekonomiska tillväxt hade avtagit och kommunerna hade plötsligt större kostnader samt mindre intäkter. Att det kommunala bostadsbolaget och därmed kommunen plötsligt satt på en jätteskuld innebar att hela Haninge kommun var på randen till konkurs. Staten fick gå in med ett stort lånepaket och även privata banker lånade ut stora mängder pengar till kommunen för att förhindra konkurs. Under 1990-talet sattes hela kommunen på ett hårt sparpaket, där en fjärdedel av kommunens kostnader skulle skäras bort. De ansvariga i Formator dömdes till fängelsestraff för grovt bedrägeri och trolöshet mot huvudman. Även stora skadeståndsbelopp dömdes ut för att ge upprättelse till Haningeborna.

Jungfru gatan mot väster. Foto Moa Andersson, WSP.

Brandbergen i den sydvästra delen av området. Foto Moa Andersson WSP

Motiv för bevarande

Brandbergen är Haninge kommuns mer omfattande flerbostadshusområde som tydligt representerar rekordårens stadsbyggnadsideal. Området präglas av en enhetlighet där miljön är planerad för människan. Detta genom konsekvent trafikseparering och inplanerad service. Bärande för hela området är grönstrukturen med den större parken och de mindre intima gårdarna.

Brandbergen är även en av de miljöer i regionen som tydligt visar på ett större skifte i samhället under 1980-talet. Miljonprogrammets miljöer var då nästa två decennier gamla och ansågs omoderna och oattraktiva. Brandbergen är ett av tidens mest omtalade och välkända omvandlingsprojekt där miljonprogrammets miljöer skulle moderniseras och individualiseras. Omvandlingen av Brandbergen med Formatorskandalen har haft en mycket stor påverkan på hela kommunens ekonomi, utveckling och identitet under hela 1990-talet och början av 2000-talet.

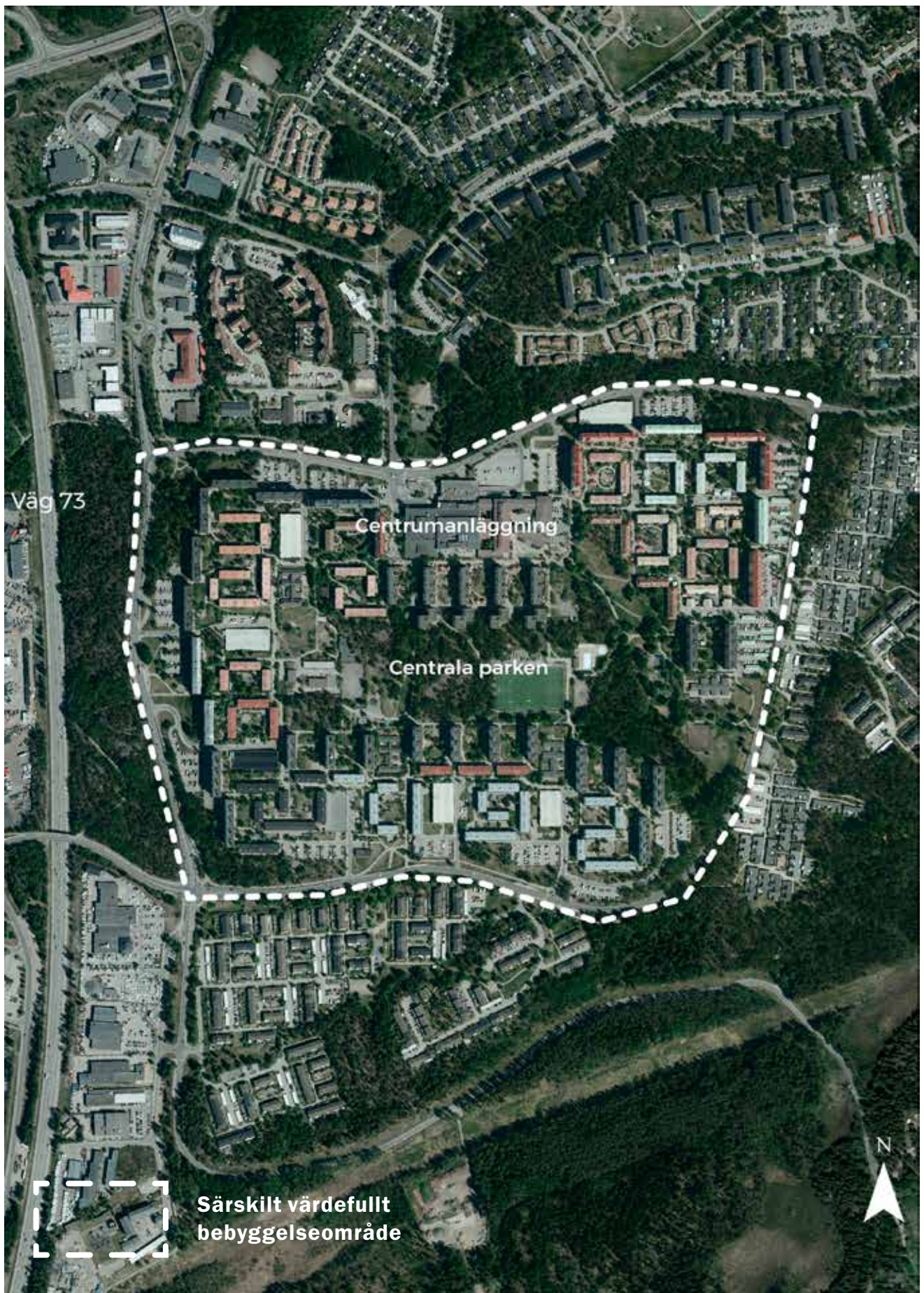
Gällande lagskydd

Hela Brandbergen bör betraktas ha ett sådant värde som motsvarar plan- och bygglagens begrepp särskilt värdefullt. Särskilt värdefulla kulturmiljöer skyddas av Plan- och bygglagen genom förvanskningförbudet och avvägningarna mellan allmänna och enskilda intressen. För att undvika en förvanskning ska bärande karaktärsdrag, egenskaper och särarter identifieras. Dessa ska ligga till grund för ändringar och eventuella tillägg i miljön.

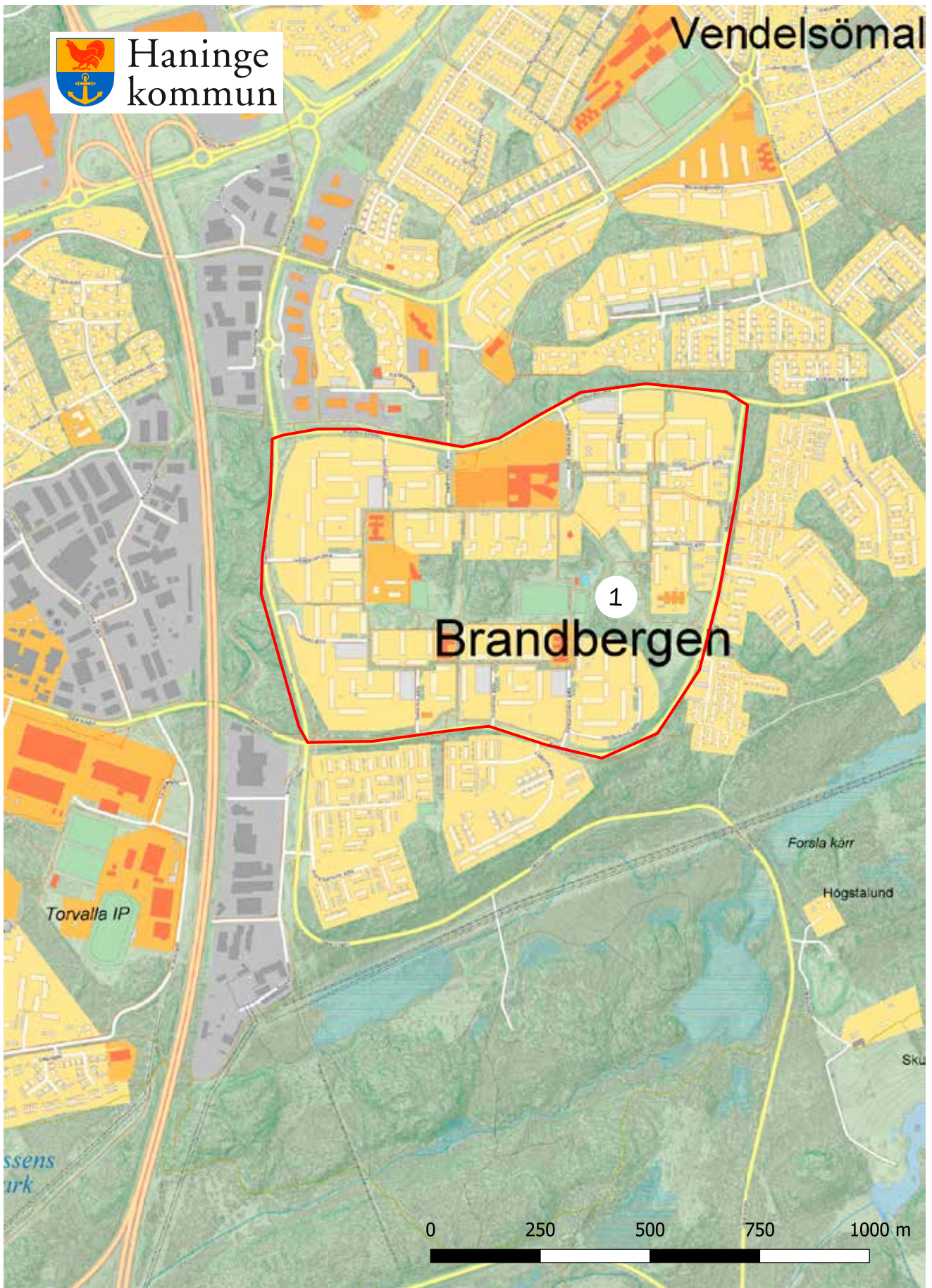
Varsamhetskravet enligt plan- och bygglagen gäller alltid, och ska följas av alla, såväl av kommunen som av fastighetsägare. Varsamhetskravet och förbud mot förvanskning ska tillämpas vid alla åtgärder som berör miljön. Områdets plan- och grönstruktur ska särskilt värnas.

I PBL 2 kap § 6 anges bland annat att planläggning av bebyggelse och byggnadsverk ska ske på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- och landskapsbildningen och intresset av en god helhetsverkan.

Identifierad särskilt värdefull kulturmiljö

1. Brandbergens centrum

ATT FRÄMJA BRANDBERGENS KULTURMILJÖ

Bevarande och utveckling av Brandbergen står inte motsats till varandra, där befintliga värden mycket väl kan berika och användas i utvecklingen av området. I förvaltning och förändring av stadsdelen utgör de kulturhistoriska värdena en grundförutsättning och utgångspunkten görs utifrån områdets kvalitéer utifrån områdets modernistiska stadsbyggnadsideal.

Brandbergens kulturmiljö karaktäriseras av tre övergripande karaktärer:

1. Välarbetad och i detalj genomtänkt planstruktur, präglad av trafikseparering, funktionsseparering och rytmiskt placerade volymer i landskapet.
2. Väl tilltagen och utpräglad grönstruktur med en stor central park där flera allmänna funktioner finns lokaliserade och gröna gårdar invid byggnaderna.
3. Tydlig och typisk gestaltning från två olika epoker stadsbyggande, dels modernismens strama och sakliga gestaltning med ärliga material och skönheten i det repetitiva men också postmodernismens mer utsmyckande fasadrenoveringar med accentfärger och klassicerande ornament.

Generella förhållningssätt

Plan- och grönstruktur

- Stor hänsyn ska tas till områdets tydliga karaktär, vilket är en utgångspunkt vid förändring.
- Den stora sammanhängande inre parken bevaras och nya tillägg ska utföras utifrån ursprungliga idéer och ideal från tiden.
- Stor hänsyn ska tas till den befintliga strukturen, med bebyggelsens placering.
- Undvika tillägg som bidrar till stängda gårdar och privata zoner.
- Områdets anonyma entréer mot matarringen ska värnas.
- Befintliga grönstrukturer i form av de små gårdarna och den större sammanhängande parken med naturmark och planerade parkområden ska värnas.
- Vid tillägg i form av ny bebyggelse ska stor hänsyn tas till den befintliga miljöns kulturhistoriska strukturer.
- Undvika att skapa nya markerade entréer in till området.
- Vid förändring i miljön ska antikvarisk sakkunnig medverka i planprocess och vid bygglov som kan påverka kulturmiljöns värden och karaktärsdrag.

Gångväg in till den centrala parken. Foto Moa Andersson WSP

Gårdar sammanlänkas genom gångvägar. Foto Moa Andersson WSP

Inom området finns flera parklekar i koppling mot grönområdet. Foto Moa Andersson WSP

Bebyggelse i olika skala. Foto Moa Andersson WSP

Bevarade portar. Foto Moa Andersson WSP

Gavelfasaderna med sina karaktäristiska dekorativa element med synlig balast. Foto Moa Andersson WSP

Exempel på typiska gestaltning och materialval. Foto Moa Andersson WSP

Gestaltning

- Nya håluptagningar och förändrade volymer bör undvikas.
- Fasader som bevarat sin exteriöra fasadutformning från uppförandet ska särskilt värnas.
- Inglasning av balkonger ska behandlas restriktivt. Om inglasning utförs ska dessa utföras i liknande utseende för ett samlat intryck i fasaden.
- Värna karaktäristiska fasaddetaljer, såsom de för området typiska betongelementen.
- Värna ursprungliga portar och utformning på fönster.
- Takens utformning med tydlig takfotslist ska värnas.
- Exteriör och interiör konst från uppförandet ska värnas.
- Vid fasadändring iform av ommålning kan med fördel tidens färgsättning från 1965-1970-talet vara utgångspunkt.

PLANSTRUKTUREN

Brandbergen är en tydligt avgränsad stadsdel som planerades på 1970-talet, ett resultat av miljonprogrammets omfattande bostadsbyggande. Området är ett mycket tydligt exempel på efterkrigstidens nya stadsdelar. Området bestående av flerbostadshus, förskole- och skolverksamhet, centrumanläggning, idrottsplats och parkmiljö.

Brandbergen är planerad med en utpräglad trafikseparering med en matarring som löper kring området med tydliga inmatningsgator (säckgator). In till området finns inga tydliga entréer.

Området har en hög exploateringsgrad med systematiskt och rytmiskt placerad bebyggelse som frigör grönytor och skapar olika rumsbildningar. Bebyggelsen är vänd mot gårdarna, med anonyma baksidor mot gaturummen. I anslutning till kvarteren finns en förskola som är lättillgänglig till fots utan att behöva komma i kontakt med trafiken.

Centralt i området löper ett större sammanhängande parkområde och här finns flera allmänna funktioner i form av idrottsplats, pool och parklekar.

I norr är områdets lokala centrumanläggning och Brandbergens skola placerad.

Bärande karaktärsdrag

1. Matarringen som löper runt hela området skapar en tydligt markerad stadsdelsgräns och randzon.
2. Från matarringen går säckgator in till områdets garage och parkeringsytor i områdets yttermiljö. Inga tydliga entréer in till området, där istället tydliga släpp mellan husen skapar fria passager.
3. Garage och parkeringar är placerade i områdets ytterzon och bildar en tydlig baksida.
4. Höga skivhus är placerade med långsida mot matarringen som skapar en tydlig fond mot omgivningen.
5. Inom området är bebyggelsen i varierande höjd rytmiskt placerad vilket skapar tydliga gårdsbildningar med en luftig bebyggelsestruktur. Bebyggelsen är planerad på ett sådant sätt att det inte skapas privata rum, där släpp mellan byggnader och avsaknad av plank och staket med gångvägar som löper genom området bidrar till en halvoffentlig karaktär.
6. Central park, planerad för olika gemensamma ändamål, däribland idrottsanläggning, bad och dansbana.
7. Centrumanläggning och skola lokaliserad till en plats
8. Förskolor i koppling till kvarteren placerad på säkert avstånd från biltrafik.

Trafiksepareringen

I den trafiksäkra stadsdelen skulle trafiken gå runt bebyggelsen i en ringled, vägen skulle vara bred och med god sikt. Från ringleden skulle mindre återvändsgränder gå in i området, där trafiken skulle vara begränsad. Trafiksepareringen kunde även uppfyllas genom att gående och cyklister samt bilar skiljdes åt på olika nivåer, där trafikvägarna överdäckades med gårdar för gående och cyklister. Oavsett den exakta utformningen skapades en stad där gående och cyklister samt bostäder och skolor var helt skyddade från trafiken.

Brandbergen är ett typiskt exempel på ett område med utpräglad trafikseparering enligt SCAFT:s normer. Bostäder, gårdar, skolor och parkliknande grönytor omgärdas av en väl tilltagen ringled med små säckgator som går in till bebyggelsen. Barnsäkerheten var en viktig del vid planeringen och genom trafiksepareringen kunde barnen leka på gatan så som man gjort i den gamla staden innan trafiken kommit och tagit över gatorna. I Brandbergen lyckades man kombinera barnens behov med en modern bostadsmiljö. De små gatorna, med inspiration från gränder var genom trafiksepareringen miljöer där barn och äldre kunde röra sig säkert.

Exempel på bilder från Brandbergen, med den rationella placeringen av bebyggelsen, varierade skala och tydliga platser för bilden med parkering och garage. Foto Moa Andersson WSP

Exempel på bilder från Brandbergens centrum. Foto Moa Andersson WSP

Centrum & kommers

Rekordårens stadsbyggnad har sina rötter i 1950-talets ABC-stad där arbete, bostad och centrum var grundbultarna för stadsbyggnadsidealet. ABC-staden skulle fungera som en självständig stad där all typ av verksamheter och service skulle finnas tillgänglig på nära håll. Utanför storstäderna byggdes förorterna som självfungerande småstäder och i mer centrumnära lägen byggdes de som en avgränsad stad i staden. ABC-förortens idéer fanns även bevarade in i rekordårens byggande där de nya stadsdelarna gavs centrumanläggningar med handel, service och arbetsplatser.

Rekordårens centrumanläggningar skiljer sig dock från de äldre centrumanläggningarna som uppförts under 1900-talet. Under 1960-talet förändrades konsumtionen och handeln genomgick en större strukturomvandling. Varor massproducerades och såldes på större varuhus. Detta innebar att större varuhus, så som Tempo, Domus och Åhléns uppfördes i de nya förorterna.

Under 1970-talet ökade kommersialismen ytterligare och handeln bereddes mer plats i staden. Förortsbyggena låg vanligtvis längre från centrum än tidigare gjort, vilket ökade efterfrågan på lokal handel. Under 1970-talet blev inomhustorget ett nytt ideal, där man skyddad från väder och vind kunde handla i såväl mindre specialbutiker som större varuhus. Centrumanläggningarna anpassades och gestaltades under 1960-talet mer efter handelns behov, med en tydligare inriktning mot enkel konsumtion. Under slutet av 1970-talet och 1980-talet förändrades åter synen på handel och de externa köcentrumen etablerades, bortom stadskärnor och förorter. Etableringarna var oftast pådrivna av storhandelsetableringar som IKEA-varuhus, kooperationens OBS eller ICA-handlarnas Kvantum.

Brandbergens centrum öppnade 1974 och bestod då av en överbyggd centrumanläggning med flera små butiker kring ett inomhustorg. Bland annat fanns en större konsumbutik, bio, bibliotek och annan kommunal service. Till centrumanläggningen byggdes stora parkeringsytor.

Centrumanläggningen har ändrats i flera omgångar, där centrum byggts ut och byggts om interiört. I samband med Formators stora omvandling av hela Brandbergen under det sena 1980-talet skedde större gestaltningsmässiga ändringar av interiören. Bland annat minskades inomhustorget till förmån för större butiksytor. Idag är inomhuscentrumet tydligt präglad av 1980-talets postmoderna omdaning av centrum.

Bärande karaktärsdrag för centrummiljön

1. Rymligt inomhustorg med ljudplattor som ansluter i form till fasades skulpturala betongelement
2. Fönsterband längs takfoten som ger taket ett svävande uttryck
3. Bärande konstruktion är väl synlig
4. Flertalet postmoderna dekorationer, så som kakelsättning med vita och mörkfärgade plattor
5. Postmodern armatur och glasparterier i alu
6. Inomhus affärgata i tydligt postmodernt uttryck, med golv i marmor och grönfärgade alupartier grönfärgade armaturer som "up-lights" samt detaljer i mässing och enhetliga skyltplatser.

Haninge centrum innan större interiöra förändringar utförts. Foto Haningebilder

GRÖNSTRUKTUREN

Bebyggelsens placering skapar tydligt avgränsade rumsbildningar och centralt i området löper det större sammanhängande parkområdet med både planerad parkmiljö och naturområden med barrträd och hållmarker.

Parkmiljöerna speglar en tydlig landskapsarkitektur som är karaktäristiskt för tidens ideal. Insidan är tydligt planerad och gestaltad för att människor ska trivas och umgås, all trafik är lokaliserad till områdets utsida och här ska barnen kunna leka fritt.

Den centrala parken har ett större område med sparad natur och gångvägar bidner samman området. Inom parkmiljön finns planerade miljöer för aktivitet, lek och umgänge. Där området planerades med idrottsanläggning och polområde centralt i parken.

Grönstrukturen kopplar vidare tydlig mot omgivande grönstruktur mot sydväst med motionsspår i ett område med höga naturvärden. Vidare kopplar området mot Tyresta nationalpark och badplats vid sjön Ramsjön. Kopplingen mot omgivande grönstrukturer är ett typiskt karaktärsdrag för rekordårens bebyggelseområden, där motion och sundhet var en samhällsangelägenhet.

Bärande karaktärsdrag

- Grönstrukturen utgörs av park- och grönytor istället för gaturum.
- Den centrala parken är bilfri och skapad för människan att bruka, med stora utrymmen för såväl barn som vuxna.
- Byggnadernas placering och gårdarnas utformning skapar olika avgränsade rumsbildningar.
- Inom varje gård är miljön anpassad för umgänge och lek.
- Den större sammanhängande centrala parken är skapad både för gemensamma och fria aktiviteter.
- Inom parkrummet finns naturliga höjdparter med hållmark sparad med skogsdungar.
- Grönstrukturen inom området ansluter mot omgivande grönstrukturer och strövområden.
- I anslutning till parkeringsytorna är gestaltningen av miljöer enklare utformad, med buskar och träd och klippta gräsytor.
- Variation av växter och trädarter.
- Gångvägar löper genom hel området och sammankopplar området, där trafiksepareringen bidrar till att man säkert kan vistas inom området helt avskilt från trafiken.
- Hela Brandbergen karaktäriseras av områdets plan- och grönstruktur med den omsorgsfullt planerade parkmiljön.

Landskapet

En viktig del i miljonprogrammets och rekordårens planering av bostadsområdena var grönstrukturens planering. En viktig grundidé var att placera bebyggelsen yteffektivt för att spara mycket friyta för grönområden. Vanligen lades stor omsorg på landskaps-, park- och gårdsarkitekturen för att skapa den goda och moderna staden där människor skulle trivas. Genom att trafiken ledes bort från gatorna mellan husen bereddes mer plats för grönytor och lekplatser. Ofta placerades området i nära anslutning till större naturområden med motionsspår. Grundtanken vid planeringen var att stor vikt lades vid utemiljöerna som var ett viktigt inslag i boendemiljön. Där de boende skulle kunna nå grönområden med nära gångavstånd från bostaden, fri från biltrafik. Marken planerades för olika ändamål i en hierarkisk ordning, den intima gården, kvartersmark och den större

allmänna parken. Inom gårdarna utformades gårdarna för att främst nyttjas av de närboende med lekplatser och ytor för umgänge. Kvartersmarken hade en friare utformning och var mer allmänt hållen och tänkt att nyttjas av gemensamt av närliggande kvarter. Här skulle utrymmena utformas för friare lek och rekreation. Den större allmänna parken som ofta placerades centralt i området för nära angöring via bilfria gång- och cykelvägar från samtliga kvarter och gårdar ingick ofta som en del i en större grönstruktur. Hit placerades ofta gemensamhetsanläggningar i form av bland annat bad, dansbanor och idrottsanläggningar. Motion var en samhällsangelägenhet och i miljonprogrammets miljöer återfinns nästan alltid idrottsplatser och närhet till motionsspår i det gröna.

Exempel på bilder från Brandbergen. Foto Moa Andersson WSP

ARKITEKTUREN

Gavelpartierna med skulpturala fasadelement. Foto Moa Andersson WSP

Brandbergens arkitektur är ett uttryck för 1960- och 70-talets sociala, ekonomiska och industriella framsteg som skedde i efterkrigstidens Sverige. Området har en rationell arkitektur i en tydlig modernistisk estetik, som gå emot den äldre stilarkitekturens dekorerade fasader. Det fanns tidigt en ide om att skapa en arkitektur som var befriad från stil, som till fullo var rationell, byggnadernas uttryck skulle vara praktiska och funktionella. Men likt andra arkitektursilar kom även modernismen att bli en stil med en tydlig estetik. Inspirationen var tekniken och maskinen som i sig utgjorde en estetisk förebild. Standardisering och effektivisering uppfattades som en estetik i sig, där njutningen fanns i att uppleva antalet producerade enheter i deras rationella former. De byggnader och boendemiljöer som producerades överallt i landet, och i rask takt, var ett uttryck för framgång och välstånd. Detta kunde skapa en estetisk, arkitektonisk upplevelse eftersom modernismens tidiga tankemönster kunde förvandlas till verklighet. Brandbergen återspeglar idag både modernismens ideal och tiden efter de stora miljöprogrammets uppförande, när en kritik mot det arkitektoniska uttrycket. I Brandbergen kan man tydligt se dessa olika stilideal modernismen och postmodernismen.

Bärande karaktärsdrag

- Fasaderna har skulpturala fasadelement i betong, vilket är ett bärande uttryck i hela området.
- Väl avvägda volymer, med en variation i höjd inom området.
- Rytmsk placering av volymer som ger en förutsägbar och enhetlig variation i miljön och skapar rumslighet.
- Bebyggelsens fasadutformning varierar mellan de karakteristiska ideal som rekordarens bebyggelse representerar med en rytmisk gestaltning med väl avvägda materialval. Repetitiv fönstersättning, balkonger och en ren avskalad gestaltning. Delar av området präglas av 1980-talets fasadändring visar tydligt på postmodernismens formspråk med starka akcentfärger och klassicerande dekorativa ordnamen påhängda på fasaden.
- Konst och utsmyckningar vid entréer och trapphus.

Modernismens arkitektur

En central gestalt i arkitekturen under det tidiga 1900-talet var Le Corbusier. Han menar att dåtidens stilideal inte möjliggjorde skapandet av nya moderna städer, vilket Europa var i starkt behov av på grund av den stora industriella revolutionen seklet tidigare. Istället behövdes en saklig arkitektur inspirerad av ingenjörskonstens exakthet, organisation, struktur och ordning. Le Corbusier pekar ut husen som maskiner för boende och han menar att material som glas och betong var brukliga att använda tillsammans med platta tak. Ljuset var centralt som kontrast till den tidigare arkitekturens mörka och osunda bostäder. Materialval och de enkla kubistiska formerna motiverades med att skapa en så effektiv bostadsproduktion som möjligt. Bostäderna skulle kunna massproduceras i fabrik istället för att platsbyggas som tidigare.

Modernismen fick sitt genombrott i Sverige genom Stockholmsutställningen. Utställningen tog ett helhetsgrepp om arkitekturen med stort fokus på arkitektur och bostadsförsörjning. Stockholmsutställningen var mycket präglad av de modernistiska tendenserna på kontinenten. Förutom Le Corbusiers och Parisutställningen bör också Bauhaus sakliga formspråk omnämnas som en stor inspirationskälla, likväl som Åboutställningen och Frankfurtutställningens uppenbart kollektivistiska och nära på socialistiska bostadskoncept. På Stockholmsutställningen presenterades en rad radikala lösningar för sin tid.

Några drag i modernismens estetik:

- Enhetlighet i den övergripande skalan – ett "ovanifrånperspektiv"
- Stora markytor emellan byggnader eller bebyggelseområden som är mer eller mindre "gröna"
- Enkla material i gestaltning
- Bilen var framtiden och arkitekturen skulle uppfattas i farten – som en form av skulptur i landskapet
- Teknologin används (om möjligt) som estetik och byggnadstekniken skulle gärna vara synlig i arkitekturen
- Strama, kubiska och enkla volymer som möter marken direkt
- Rytmskt komponerade fasader, utan variation och avbrott
- Speciell arkitektonisk utformning av funktionella byggnadsdelar, såsom balkonger eller trapphus
- Standardiserad uppdelning av fönster med rationell vädringslucka
- Platta eller svagt sluttande tak
- Rationella och hållbara tak- och fasadmaterial såsom tegel, men även puts och betong

Brandbergen, fotograf Gunell Illonen, Haninge hembygdsgille.

OMVANDLING

Redan mot slutet av det stora miljonprogrammet, när en miljon bostäder uppfördes under tio år, stod många lägenheter outhyrda och tomma. Flera områden hade fått dåligt rykte och mot slutet av 1970-talet startades socialt inriktade projekt för att stärka områdena, bland annat genom en bättre utemiljö. Dessa projekt lyckades dock inte stärka områdenas attraktivitet utan fortfarande under 1980-talet omtalades ofta miljonprogrammets stadsdelar som problematiska. Som en del av möjlighet till upprustning ändrade regeringen reglerna för sina ombyggnadslån så även hus yngre än 30 år gamla kunde få förmånliga lån. I samband med detta startades bolaget Formator som lovade att omvandla oattraktiva bostadsområden till attraktiva bostadsområden genom ett åtgärdsprogram för allmännyttigt ägda bostadsområden. Åtgärdsprogrammet var brett och omfattade förutom ombyggnation av byggnaderna även förvaltningsfrågor och sociala insatser.

Brandbergen var ett område som under 1980-talet var mycket kostsamt att driva och förvaltningen var betydligt mer kostsam än vad hyresintäkterna kunde bära. Formator anlätades för att stärka området så att hyresintekterna skulle klara att bära förvaltningen.

Som en del av omvandlingen skulle Formator sköta bostadsförmedlingen i området. Detta innebar att Formator kunde kontrollera vilka som flyttade in och styra inflyttningen bland annat genom skärpa krav på hyresgäster. Formator var tydliga med att socialboende inte accepterades. En annan del av omvandlingen var att Formator tog fram en marknadsföringskampanj för Brandbergen. I kampanjen beskrevs området som tryggt, trivsamt och möjlighet till individualitet med radhus i hyreshusen och temalägenheter. För att tvätta bort områdets dåliga rykte döptes hela stadsdelen om av Formator till Svithiod. Namnbytet blev dock kortvarigt.

Förutom en rad administrativa åtgärder byggde åtgärdsprogrammet på ombyggnad. Formator motiverade ombyggnationerna med att de var nödvändiga för att skapa en ny "attraktiv produkt" istället för "de gamla oattraktiva som ingen vill bo i". Under början av ombyggnaden av

Brandbergen anlätades FFNS-arkitektkontor, men snart bildade Formator ett eget arkitektkontor för ombyggnaderna, Ankaret Arkitekter AB.

De ändringar som främst gjordes var satsningar på byggnadernas utseende, utemiljö, gemensamma ytor och andra åtgärder som var tydligt synliga utåt. Synliga förändringar var nyckeln till att vända det dåliga ryktet snabbt. De första åtgärderna som Formator genomförde var en nedtrappning av husgavlar och olika typer av dekorationsåtgärder på byggnaderna mot vägen. Dessa åtgärder fick utgöra symbol för omvandlingen av bostadsområdet och visades upp. På resterande byggnader genomfördes främst mindre åtgärder så som upprustning av trapphus med nya glasade partier och ändring av den direkta utemiljön. Formator menade att man inte skulle göra fler åtgärder än nödvändigt för att stärka områdets rykte. I utemiljöerna skapades fler gårdar med plank och grindar för att skapa mer privata rum som skulle uppmuntra till mer ansvar hos de boende om den egna gården. Lägenheterna var oftast i gott skick och med bra planlösningar men Formator ville skapa en större valfrihet med stora terrass-, radhus-, mark- och etagelägenheter. Bland annat slogs mindre lägenheter ihop till 5:or och 6:or, med öppen spis och bastu. Dessa var dock svåra att hyra ut trots bostadsbristen som var ett faktum under 1990-talet. Även tema-lägenheter skapades med koncept av olika tillval, så som diskmaskin eller färgpaket för kök och badrumsinredningar, cirka en tiondel av lägenheterna i Brandbergsen gjordes till temalägenheter.

Ett villkor att Formator skulle ta sig an ett område som Brandbergen var att det fanns ekonomi att tillgå. Hela omvandlingen från marknadsföring till ombyggnader finansierades av statliga lån som Hanningebostäder täckande. För de som redan var Brandbergsbor innebar omvandlingen inte alltid något positivt. Hyrorna höjdes och de boende fick mycket lite inflytande i omvandlingen. Detta eftersom Formator helt enkelt utförde omvandlingen för att locka till sig nya kapitalstarka hyresgäster och behandlade omvandlingarna som nyproduktion av lägenheter.

Foto Moa Andersson WSP

Foto Moa Andersson WSP

En av Brandbergers entreér med originalport, men där fasaden kan berätta om omvandlingen på 1980-talet. Foto Moa Andersson WSP

Källor

Arkiv

Bygglovsarkiv, Haninge kommun

Detaljplaner, Brandbergen, Haninge kommun

Tryckta källor och litteratur

Bergstén, Att ta hand om en miljon kulturarv. Stockholms universitet 2012

Caldenby (red), Att bygga ett land. 1900-talets svenska arkitektur, 1998.

Ferring, Den levande väggen, KTH 2011

Hall (red), Rekordåren. Boverket, Karlskrona, 1999

Haninge kommun, Brandbergens utvecklingsprogram. Haninge kommun, 2016

Miljonprogrammet: <http://www.diva-portal.se/smash/get/diva2:831976/FULLTEXT03.pdf>

Nilsson Samuelsson, Förändra varsamt: vägledning vid ombyggnader av rekordårens bebyggelse. Riksantikvarieämbetet 2014

Jensfelt, Förbättring av bostadsområden, Formators omvandlingar i miljonprogrammet, en tvärvetenskaplig utvärdering. Bygghälsningsrådet 1991

SCAFT 1968

